

TM	Г. XXIX	Бр. 1-2	Стр. 41 - 54	Ниш	јануар - јун	2005.
----	---------	---------	--------------	-----	--------------	-------

UDK 2-67

Прегледни чланак
Примљено: 11.01.2005.

Драгана Радисављевић-Ћипаризовић
Филозофски факултет
Београд

РЕЛИГИЈА И СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ*

Резиме

Упркос секуларизацији и технизацији свакодневног живота, религија је у свим, па и најразвијенијим друштвима сачувала истакнуто место, посебно у приватној сфери, у домену морала, традиције и културе.

Током деведесетих година прошлог века дошло је у бившим социјалистичким земљама до враћања људи религији, јер је крах социјализма оставио за собом идеолошки вакуум. Десекуларизација је у бившој Југославији 70-их година захватила прво католичке, да би се крајем 80-их и почетком 90-их испољила и на православно хомогеним подручјима, која су као најподложнија секуларизацији, каснила читаву деценију и у десекуларизацији.

Све више се увиђа неопходност интерконфесионалног дијалога и толеранције, како између припадника различитих конфесија, тако и између верујућих и оних који то нису, што је од суштинске важности за мултиконфесионални/ мултиетнички балкански простор.

Кључне речи: религија, религиозност, религијске промене, секуларизација, десекуларизација, толеранција, интерконфесионални дијалог

"Проучавање религије је изазован подухват јер захтева сасвим специфичну врсту социолошке имагинације. У анализи религиозне праксе морамо разумети шта значе многобројна веровања и ритуали који постоје у разним културама. Морамо бити и сензитивни на идеале који инспиришу дубоко убеђење верника и да, истовремено, на све њих гледамо са уравнотеженом и подједнаком пажњом".

Ентони Гиденс

dcipariz@f.bg.ac.yu

* Чланак се састоји из два (скраћена) одељка: (1. и 6.) *Уводног разматрања магистарског рада "Религија и свакодневни живот: везаност за религију и цркву у Србији крајем деведесетих"*. Први смо одабрали, јер сматрамо да социолози (религије) недовољно пишу о значају емпиријског истраживања религијског феномена, а други јер интерконфесионални дијалог и толеранцију сматрамо круцијалним питањима у области којом се бавимо.

Значај (социолошког) истраживања религије

На почетку трећег миленијума, у сложеном времену глобализације и постмодернитета, све више се осећа потреба за разматрањем религије као динамичног феномена, о чијем крају, објављеном у духу секуларизма и модернитета, нема ни говора. Посматран из религиозне перспективе, прохујали XX век, стигматизован бројним противуречностима и парадоксима, био је истовремено најсекуларизованији и најрелигиознији век. Секуларизам и религиозност су заправо стално присутни на историјској позорници, и представљају два различита односа човека према свету и животу. "Толика је њихова међусобна повезаност да можемо говорити о секуларизованој религиозности или о религиозној секуларизацији", каже познати теолог, Р. Биговић (2000), у својој књизи социолошког наслова "Црква и друштво". Ипак, упркос секуларизацији и технизацији свакодневног живота, религија је у свим, па и најразвијенијим друштвима сачувала истакнуто место, посебно у приватној сфери, у домену морала, традиције и културе. Трансформације кроз које пролази савремено друштво, нове егзистенцијалне тешкоће изазване дубоком кризом доводе до таквих друштвених/културних околности у којима људима није лако да дефинишу пожељни тип егзистенције. Прилажење религији као специфичној појави у свакодневном животу људи упућује нас на разматрање религијских потреба као битних културних потреба човека и религијских функција у друштву. Веза између религије и свакодневног живота, у духу Ј. Буркхарта, може се изразити тако да религија продире у све ствари живота и културе. Ниједна религија није никада била сасвим независна од културе, односно од народа и времена. К. Герц је религију посматрао као културни систем.³ По њему религија не описује друштвену стварност, већ је обликује, као што чине политичка моћ, правна обавеза или естетичка норма. Тако суштину религиозног уверења чини прихватање које произлази из оне велике унутрашње потребе да се избегне стрепња пред хаосом и бесмислом. *Проблем смисла* један је од темељних проблема који сва-

³ Наравно, уз религију као културни систем, постоје и други културни систем, пре свега културни систем, који обухвата науку, културу као посебну датост, уметност и сл. који се темељи на другачијем културном обрасцу. Да ли су ови системи у непомирљивој противуречности или могу да коегзистирају и допуњују се у оквиру једног културног обрасца, чији референтни оквир чине темељне људске потребе?

Под покровитељством Министарства вера Републике Србије организован је 12. априла 2002. године у САНУ семинар и округли сто *Наука-Религија-Друштво*, како би се указало на нужност цивилизацијске синтезе савремених научних сазнања и вишемиленијумских религијских искустава... (види шире у истоименом Зборнику, 2002).

ка религија решава на свој начин.⁴ В. Јеротић, познати академик (2002), наставља своја вишегодишња размишљања у тражењу и откривању *воље за смислом* коју сматра, заједно са бечким психијатром и филозофом В. Франклом (1905–1997), *основним покретачем сваке људске делатности*. Основна и најозбиљнија криза, за већину људи данас било они теисти, агностици или атеисти јесте *јаз између homotehnicus и homoreligiosus* који је условио, између осталих криза, еколошку кризу коју све јасније увиђају сви народи и религије света.⁵ Једино решење је: Дијалог, а не стални монолози – са другим човеком, другим и другојачијим народом и његовом религијом, једном речи, *дијалог са Другим*, који је, по Јеротићу, могућ само јачањем сопственог идентитета. Такође је неопходно чешће правити разлику између позитивне и негативне стране (српске) традиције, како националне тако и верске.

"Потреба за религијом је изворна, темељна људска потреба, баш као и љубав, осећање емотивне сигурности, реда и хармоније у животу", пише М. Вукомановић (2001), потврђујући да је религиозност једно од најизворнијих и најаутентичнијих људских искустава. Управо су друштвена, економска и културна модернизација, за које се предпостављало да ће узроковати смрт религије довели до њеног ускрснућа. Људима су потребни нови извори идентитета, нови облици стабилне заједнице, и нови морални прописи да им пруже осећање смисла и сврхе, покушава С. Хантингтон глобално да објасни свеопшти феномен повратка Светог у светским размерама. Нови религиозни покрети, *La revanche de Dieu* (Божја света), иначе термин Ж. Кепела, су антисекуларни, али не и антимодедни, јер не одбацују урбанизацију, индустријализацију, развој, капитализам, науку и технологију; ревивализам религије је урбани феномен, а одликује га и већа религиозност младих у односу на родитеље (види С. Хантингтон, 1998). У заокрету који се догодио средином седамдесетих, а који се састојао у томе што се јавио нови религијски дискурс не више да би се трагало за прилагођавањем секуларним вредностима него да би се поново дао Свети темељ друштва, преображавајући га, ако је потребно: "Више посриједи није *aggiornamento* него 'ревангелиза-

⁴ Амфилохије Радовић, митрополит црногорско-приморски, дефинише религиозност као потрагу за спасом од бесмисла, као чежњу за вертикалом која даје значај и равнотежу хоризонталу постојања (према З. Кубурић (1999): "Хришћанство и психичко здравље верника", у: Хришћанство, друштво, политика).

⁵ В. Јеротић сматра да у српском православљу, ваља најпре сагледати, а онда и исправљати ону страну верског конзервативизма коју примећујемо, у етноцентризму, у тврдокорним остацима магијског мишљења у махом, слабо хришћански просвећеном народу, у окошталој традиционализму које не зна за обнову, и увек присутној, отвореној или скривеној (не само у српском православљу) ксенофобији (В. Јеротић /2002/, *Приближавање Богу*).

ција' Европе; више посреди није модернизација ислама него 'исламизација' модернитета" (Ж. Кепел, 1991, према С. Врцан, 1999). Поменимо и познатог католичког религиолога европског формата, Ј. Јукића (1991) који сматра да је данашња религиозност изразито *несветовна* с обзиром на неуспех конзумистичке религије, *неполитична* с обзиром на неуспех политичке религије и *нецрквена* с обзиром на неуспех црквене религије. Истовремено, исти аутор наводи став познатог америчког социолога П. Л. Бергера, да "данас јачају управо оне Цркве које су се најмање компромитовале духом модернизма и секуларизма".

Због дугогодишње занемарености теме и недостатка лонгитудиналних емпиријских истраживања религиозности⁶ Д. Б. Ђорђевић (1994) наглашава да се и у данашње време "на прсте могу избројати социолози који поклањају адекватну пажњу тако горљивом феномену, чак и у време бурног и болног преображаја нашег друштва из традиционалног у модерно". Српска социологија религије, премда не без резултата, заостаје за достигнућима хрватске и словеначке социологије религије.⁷

Скоро истовремено кад је вршено ово истраживање религиозности у Србији као дела омнибусног⁸, Институт за друштвене науке у Загребу, са шест чланова истраживачког тима, проводио је опсежно истраживање чији су резултати објављени у допунској свесци *Социологије села* под насловом: "Религијске промјене и вриједности

⁶ Нашој домаћој социологији религије дуготрајно и једино надахнуће је био марксизам, нажалост онај најнижеврсте, па се зато теже ослобађала утега идеологије. "У том неповољном оквиру, религија је била разматрана као нешто болесно, натражно, осуђено на одумирање и посвемашни нестанак. Тако су први социолози у нас далеко више сличили на мртвозорнике религије него на њезине истраживаче" (Ј. Јукић /1991/, *Будућност религије*).

⁷ Делимично је сама крива, иако кривица већма пада на раније српске социјалистичке властодршце који су били "већи католици од папе" и спречавали институционални и сваки други развој социолошког истраживања религије. Подсетимо да Србија једина у Другој Југославији није имала институт или одељење за социолошко изучавање религија, постдипломске студије из социологије религије... (Д. Ђорђевић "Религијско-црквени комплекс, распад Друге и будућност Треће Југославије (фрагменти)" у: *Распад Југославије, Филозофија и друштво*, VI, 1994).

⁸ Овај рад је део студије *Србија на крају миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*, коју су радили сарадници Института за социолошка истраживања Филозофског факултета (ИСИФФ) у Београду. Студија је настала у оквиру научног пројекта "Србија у компаративној перспективи" који је био финансиран средствима Министарства за науку и технологију Србије за период 1996-2000-те године. Одељак о религиозности није био предвиђен, и накнадно је укључен на пројекат захваљујући разумевању и научном слуху Марије Богдановић.

у хрватском друштву".⁹ Ни у омнибусном истраживању *Млади уочи трећег миленија* проучавање религиозности није изостављено (види: Д. Мариновић Јеролимов /2002/ "Религиозност, нерелигиозност и неке вриједности младих" у истоименом зборнику).

Верска толеранција и интеррелигијски дијалог

"Плурализација верског и политичког живота никада није била већа, али ни подложнија изазовима идеолошких једнообразности, једностране политичке униформисаности и свеопште универзализације. Давање правих и правовремених одговора на комплексне изазове религијског плурализма добија, можда, и пресудни значај за успостављање и одбрану плуралистичког света идеја. Питање заснивања дијалога и толеранције међу представницима различитих религијских заједница може значити и први корак у успостављању свеобухватног друштвеног и политичког дијалога међу народима који сада живе на Балкану у различитим државама."

Из предговора: Религије Балкана, сусрети и прожимања

Реч толеранција (лат. *tolerantia*) одређена је као попустљивост, трпељивост према туђим схватањима иако се појединац не мора са њима слагати (М. Вујаклија /1992/, *Речник страних речи и израза*). У *Филозофском ријечнику* (1989) појам толеранција дефинисан је као "трпељивост, сношљивост туђих уверења и надзора, допуштање важења других начела која нису властита, али се ипак морају уважавати у духу грађанске слободе, јавног мњења. Идеју толеранције особито су истицали просветитељи (Волтер и Дидро) против вјерских прогона и политичког угњетавања с обзиром на многобројне вјерске ратове између протестаната и католика у епохи апсолутне монархије, све док је просвећени апсолутизам није прихватио као своју." Толеранција, није само мерење трпељивости (одсуства забране, подношење некога и нечега), већ и *поштовање* онога што други јесте, што мисли, ради и укореењује у стил понашања. Без толеранције нема дијалога. Човек покушава да кроз дијалог и толеранцију постане зрелији, потпунији и бољи. Корен свега је у породици, јер је зачетак свег нашег понашања и карактерног испољавања, доброг и

⁹ Поред уредника М. Лабуса, о религијској ситуацији у Хрватској са разних аспеката, у 13 текстова, писали су: Д. Мариновић Јеролимов, А. Мариновић Бобинац, Н. Скледар, М. Јилека и И. Цифрић (према приказу Х. Францетић /2001/, "Религијске промјене и вриједности у хрватском друштву", у: *Ревизија за социологију*, 3-4).

рђавог, проналазимо, увек изнова у детињству, чак раном детињству сматра искусни психотерапеут (В. Јеротић, 2002).

У подстицајној књизи "Нечујни вапај за смислом", В. Франкл је најбоље оцртао предпоставке за духовност са толерантним предзнаком. "Вера не сме да буде крута, већ чвршћа. Крута вера чини човека фанатичним, чврста толерантним. Ко не стоји чврсто у вери, хвата се обема рукама за круте догме; ко напротив, стоји чврсто у вери, има руке слободне – и пружа их другима са којима стоји у егзистенцијалној комуникацији".

Актуелним се нарочито чини питање толеранције у мултикултурним и вишенационалним друштвима која нису хомогена ни национално ни верски ни културно. Отуда се јавља захтев за толеранцијом у целокупном друштвеном животу, политици, етици, социјалној критици, педагогији. Толеранција је питање заједничког опстанка.

Појединци се могу васпитавати за дијалог и толеранцију али и за нетолеранцију. Пракса је показала, а и одавно је уочено, да је нетрпељивост мање производ времена а више последица погрешног васпитања и образовања које је у великој мери монолитно и нуди се у једном јединственом облику. Плурализам се не може схватити као затечено стање него као идеал коме се тежи. Право избора, од брачног партнера до националности, вероисповести, држављанства... Током векова појам "толеранција" имао је разноврсна значења сходно историјској стварности у којој су разнолика испољавања нетрпељивости захтевала нова средства њеног превладавања.

Глобализација економије, брз развој комуникација, урбанизација и интеграциони процеси чине сваку ескалацију нетрпељивости потенцијално опасном за цео свет.¹⁰

На иницијативу УНЕСК-а, ОУН је прогласила 1995-у годину међународном годином толеранције, када је и донета *Декларација о принципима толеранције* (коју је потписало 185 држава, укључујући и Русију). У њој се толеранција одређује као "уважавање, усвајање и исправно схватање богатства у разноликости културе нашег света, разноврсних форми изражавања и способности испољавања човекове индивидуалности". Ово одређење подразумева толерантан однос према другим националностима, расама, боји коже, полу, сексуалној оријентацији, узрасту, индивидуалности, језику, религији, политичким или другим схватањима, националном или социјалном пореклу итд. Треба подвући да се толеранција у Декларацији схвата као активан однос, формиран на бази признавања универзалних права и основних човекових слобода. Ј. Зајцев сматра да васпитање за толе-

¹⁰ О глобализацији, глобалном друштву и религији види шире у: Peter Beyer (1997), *Religion and globalization*. О глобализацији с православног становишта види Јанулатос Анастасије (2002), *Глобализам и православље*.

ранцију не може да иде путем одрицања апсолутне истине и наметања религијског плурализма. "Потпуно је могуће заштитити толеранцију и заједно са тим тврдити да је Истина коју проглашава хришћанство, искључива. Природа хришћанског морала је у томе што Бог уважава човеково самоопредељење".¹¹ Л. Свидлер, амерички теолог, који дијалог одређује као "разговор о заједничкој теми између два или више лица која заступају *различит поглед*, а главни је циљ да сваки учесник *учи* од другога тако да (он или она) могу да се *мењају* или *узрастају* (курзив мој)".¹²

Међурелигијски дијалог спада у посебан вид разговора. Једна од главних претпоставки таквог дијалога јесте постојање јасне границе – традицијске, културне, повесне, конфесионалне – између учесника у разговору. Претпоставља се да сваки учесник има потребну свест и знање о верској традицији којој припада. Као последица секуларизације и модернизације, у нашем случају и наметнуте атеизације, често се наводи баш недостатак свести о властитој традицији – о културном, цивилизацијском, али и теолошком, етичком утемељењу. С друге стране, претерано затварање у уско схваћене границе свог религијског или етничког идентитета – с идејом да само она може пружити апсолутне одговоре на сва питања: од Бога, породице, васпитања, доводи до нетолеранције и сукоба. Кад је реч о сусрету и дијалогу између религиозних појединаца и религијских заједница, боље разумевање саговорника може се остварити само кроз лични, непосредни разговор с њима, а никако кроз разговор о њима. Главна разлика између објективног, научног истраживања религије и узајамног дијалога међу религијама је у томе што учесници у интерконфесионалном дијалогу, за разлику од научника који студирају њихове традиције, не морају нужно бити неутрални. Напротив, од њих се и очекује да изразе своје најдубље вредносне судове и ставове. У сваком међурелигијском дијалогу се не може приступити с унапред утврђеним, крутим и површним претпоставкама о томе где се треба, а где не треба сложити са саговорником (М. Вукомановић: "О дијалогу међу религијама – неке опште претпоставке интерконфесионалног дијалога").¹³

Ђ. Шушњић, из методолошких разлога, верски дијалог разматра на 4 аналитичке равни:

– дијалог између верника исте исповести (нпр. дијалог између православних верника међусобно);

¹¹ Ј. Зајцев (2002), "Богословске школе и васпитање за толеранцију" у: *Религија, веронаука, толеранција*.

¹² Према: В. Јеротић (1996), "Учење дијалогу и толеранцији" у: *Религија-Црква-нација: време после рата*.

¹³ Види шире: М. Вукомановић (2001), *Свето и мноштво*.

– дијалог између припадника различитих хришћанских вероисповести (нпр. дијалог између католика, православних и протестаната);

– дијалог између верника различитих вера (нпр. дијалог између будиста, хришћана и исламских верника), и

– дијалог између верника и оних који не верују (или са онима који су неодлучни, односно равнодушни према вери).¹⁴

Дијалог између православних верника међусобно, односно дијалог између различитих православних цркава, представља, на овим просторима, претпоставку осталих: "Да бисмо водили истински дијалог са другима, морамо прво успоставити дијалог између нас самих, између православних", каже Р. Биговић. Он подсећа на многобројне неспоразуме, спорове и сукобе унутар самог православља. "Пагански или зоолошки национализам" довео је до тога да се поједине православне цркве нађу у непријатељском односу, јер је проблем самосталности појединих цркава превагнуо над питањем саборности.

*Дијалог између припадника
различитих хришћанских вероисповести*¹⁵

Р. Биговић (2000) истиче да православна црква мора на дневни ред поставити питање верског дијалога, толеранције и екуменизма: "Екуменизам и верска толеранција су проблеми од чијег решења умногоме зависи судбина света!"¹⁶ Будућност хришћанства припада екуменизму или је неће бити, речи су и Т. Бремера, професора екуменске теологије на универзитету у Минстеру у Немачкој.¹⁷ Он је сматрао да је управо недостатак екуменске и интеррелигијске тради-

¹⁴ Види Ђ. Шушњић (2001), "Верски дијалог и толеранција: драма разумевања" у: *Религије Балкана: сусрети и прожимања*.

¹⁵ Поклапајући се са временом нашег теренског истраживања, у Аману је од 23-29. новембра 1999. одржана седма скупштина *Светске конференције религија за мир*. На тзв. Форуму представника цркава и религија из југоисточне Европе, поред представника СПС, из Београда су учествовали представници јеврејске и исламских заједница. У *Парламенту жена* излагала је Јасмина Ракић (види шире у: www.spc.co.yu/pravoslavlje).

¹⁶ "Ако изузмемо ретке појединце, недопустиво мало позајемо савремену римокатоличку, протестантску и англиканску теологију, али нас то не спречава да изричемо категоричке судове и тврдње које често противрече чињеницама. То за последицу има претварање наших ставова у идеолошке судове и предрасуде. Бојим се да је слична ситуација и код њих тамо кад смо ми у питању" *ibid*.

¹⁷ Овај у свету познати теолог је у Београду студирао славистку, али и одбранио докторску дисертацију о владици Николају Велимировићу, прецизније о еклисиологији, што је главна тачка сукоба између Православне и Католичке цркве (Политика, 1. август, 2003).

ције у бившој Југославији један од разлога зашто верске заједнице у недавним ратовима нису успеле у већој мери заједно деловати против њих.¹⁸

Треба имати у виду да је екуменизам једна релативно новија појава у односима међу хришћанским црквама која је обележила тек другу половину XX века. *Светски савез цркава* (ССЦ) основан је 1948. године, а заједничка међународна *Комисија за теолошки дијалог* између православних и католика почела је са радом 1980. године.

Брине чињеница да је последњих година дошло до извесних размимоилажења у оквиру ССЦ, што се огледало у захтеву неких помесних православних цркава, Руске и Српске православне цркве, за изласком из ове институције. Чак је с међуправославног сусрета у Солуну (1998), упућен и званичан захтев за реформом ССЦ, а Руска православна црква је на заседању у Харареу, и званично "замзла" своје чланство у тој организацији (према М. Вукомановић, 2001). Он сматра да је до овог удаљавања и спорења међу различитим хришћанским заједницама дошло, пре свега, због различитог степена развоја друштва у којима делују ове цркве. М. Вукомановић наводи да је данашњи положај жена на Западу, нарочито у САД, омогућио не само употребу инклузивног језика у савременим издањима Библије, а да је у Англиканској цркви жена рукоположена за бискупа. У тим друштвима већа права имају и припадници различитих сексуалних оријентација, што се одразило и на став неких протестантских цркава према венчању. Већинско присуство протестантских цркава у ССЦ, које се и даље увећава пријемом новооснованих цркава, могућност њихове мајоризације у односу на православне цркве чији је број остаје непромењен, доживљава се као претња њиховој самобитности (*ibid*).

Као позитиван пример екуменске сарадње наводимо недавну (пету) међународну Конференцију *Црква и идентитет*, од 14–16. септембра 2003. године, коју су заједнички организовале Српска Православна црква, Евангелистичка црква Немачке и Немачка Бискупска Конференција Римокатоличке цркве. Између осталог, закључено је да би Цркве међу собом требале да говоре о сличностима, а не о различитостима, а постављено је и актуелно питање о односу хришћанског идентитета и идентитета заједнице много народа као што је Европска Унија.¹⁹

¹⁸ Т. Бремер (1997): "Зашто је помирење међу верским заједницама у југоисточној Европи тако проблематично у: *Отхранити сање*.

¹⁹ У Атини ће се од 12-29. маја 2005. године одржати *Конференција о мисији и евангелизацији у свету*. Први пут да комисија за мисију и евангелизацију Светског савеза Цркава организује овај традиционални скуп у једној православној земљи (www.spc.co.yu, Новости информативна служба СПЦ 15, 16. септембар 2003).

Дијалог између хришћана и нехришћана

Р. Биговић је и овде критичан: "Када је реч о исламу, будизму, зену, јеврејству – ту влада још већа необавештеност и непознавање. Да би дијалог са нехришћанима уопште био могућ, треба томе да претходи јасан и изражен теолошки став према нехришћанским религијама. Ваља одговорити на питање шта у тим религијама треба позитивно да вреднујемо". У намери да подстакну дијалог између две религије и продубе обострано разумевање код њихових следбеника, Ирански културни центар и Међурелигијски центар из Београда организовали су прелиминарни скуп "Сличности између православља и ислама", одржаног 20. јуна 2003. године у Београду. Вођени идејом међурелигијског дијалога, скуп је замишљен као низ континуираних сусрета званичника обе верске заједнице.²⁰ Као плод конкретне сарадње различитих конфесија наводимо *Глосар религијских појмова* (1999) коју је издало Међурелигијско вијеће Босне и Херцеговине, имајући у виду ниво елементарног знања о четири традиционалне вере на простору БИХ (ислам, православље, католичанство и јудаизам). И *Православни, католички, исламски, јеврејски и протестантски појмовник* (2003) који је саставио С. Карановић, из Министарства за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, има превасходно едукативну функцију о многоконфесионалном богатству ових простора као и оних који о религијској традицији којој рођењем припадају не знају много.

Дијалог верника са оним који неверују

Невера настаје као критички одговор на веру: где има вере има и невере! (Шушњић, 2000). Управо зато они који не верују могу помоћи онима који верују у разумевању властите вере, јер их упућују на оне ствари које не следе из објављене вере сматра Шушњић. "Ако верник уљудно разговара са неким ко не верује, онда од њега може сазнати нешто више о световном значењу објављене поруке, а неверник о светом смислу истине спасења."²¹

²⁰ Један од учесника скупа, Д. Б. Ђорђевић истиче недовољно познавање ислама и исламске културе, и то првенствено "домаћег" ислама и његових верника, насупротив пориличног праћења "удаљеног" ислама, оног у Ирану и Авганистану на Арабијском полуострву. Он је упутио колегијалну замерку Д. Танасковићу и М. Јефтићу, истраживачима ислама најчешће присутним у јавности, да нас нису упознали са емпиријским исламом на овдашњем простору. ("Православље и ислам: додирне тачке" у: НУР 39, 2003).

²¹ ISCOMET – Мрежа за демократију, људска права и заштиту припадника етичких и верских мањина у југоисточној Еврпи иницирали су Пројекат "Мариборска иницијатива", са циљем да подстакну допринос верских заједница помире-

Образовање за дијалог и толеранцију

Ово питање не може заобићи ни световне ни свете установе. Да ли програми образовања доприносе дијалогу? Р. Биговић изражава бојазан да ни световно ни црквено школство не доприносе духу поверења и помирења, јер оно што млади људи знају о другим верским заједницама је углавном површно, идеолошки обојено и најчешће нетачно. Млади углавном долазе у школу и одлазе из школе религиозно, етички и естетички неписмени. Да би стекао увид у однос младе генерације према припадницима верских заједница и другачијим веровањима, а тиме и верску толеранцију младих, Центар за емпијска истраживања религије спровео је априла и маја 2002. године истраживање међу ученицима средњих школа у Новом Саду, Сремској Митровици, Суботици, Сремским Карловцима, Београду, Земуну и Крушевцу. Крајњи циљ ових истраживања и програма васпитно-образовног рада са младима је смањење социјалне дистанце између припадника различитих социјалних група и повећање толеранције према различитостима, што би допринело поверењу, отворености, и спремности за живот у мултиконфесионалној и мултиетничкој средини. Податак да 90% испитаника безрезервно прихвата тврдњу да свако има право да бира у коју ће верску заједницу да иде и у шта ће да верује, као и да 84% младих сматра да људи треба да имају иста права без обзира на верску припадност, упућује на закључак да се већина младих залаже за верска права и слободе. Међутим, кад је реч о контакту са припадницима других вера, изван број младих показује неповерење и неспремност да живе у верски хетерогеној средини.²²

Кључно питање је да ли ће новоуведени предмети, пре свега, веронаука и грађанско васпитање допринети промени ситуације и

њу, демократији, поштовању различитости, људским правима, заштити мањина, сарадњи и стабилности у ЈИЕ. Округли сто је одржан 14-15. децембра 2001. године у Београду, а чланови скупа су били најеминентнији преставници верских заједница, невладиних организација, државне управе и научници из СР Југославије и других земаља ЈИЕ, као и представници Европске уније и Европске конференције Цркава. Усвојена је *Београдска декларација* ЈИЕ, у чијем се тексту, поред осталог, истиче да је духовна обнова друштва један од битних елемената отпочелог демократског процеса у СР Југославији, и да цркве и верске заједнице могу појединачно и кроз мешусобну екуменску сарадњу и заједничко деловање свестрано допринети тој обнови. *Сарадња свих људи добре воље, како верника, тако и оних који не верују*, (курзив мој) у тражењу нових путева за остваривање тог циља, који треба да се развија на темељу поштовања различитости мишљења ствара ове моделе односа не само у СР Југославији, него и у југоисточној Европи.

²² Види шире С. Јосимовић, З. Кубурић "Млади и верска толеранција" репрезентовано на округлом столу "Мултиконфесионалност Војводине" 2003. у Новом Саду.

ком смеру? Пред нама је веома важан и тежак задатак: ми се морамо учити дијалогу и толеранцији, јер све наше невоље проистичу из чињенице да *не умемо* да водимо трпељив разговор. Велики је напредак да су тога свесни, за сада појединци, који припадају интелектуалној (световној и црквеној) елити.

Д. Б. Ђорђевић сматра да је хармонизовање религијских односа у нашем случају битно на два нивоа: 1) на нивоу међусобних односа трију великих верских заједница и 2) на нивоу њиховог односа према тзв. малим верским заједницама.²³

Једно од круцијалних питања, посебно на мултиетничком/ мултиконфесионалном Балканском простору, представља однос већинске цркве- цркве већине, у нашем случају то је СПЦ, према мањима црквама и вери мањина.²⁴

Литература

- Анастасије, архиепископ Тиране и целе Албаније (2002) *Глобализам и православље: Студије о православној проблематици*, Београд, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ и Хришћански културни центар.
- Beogradska deklaracija: o verskim zajednicama i verskim slobodama u demokratskom društvu, (2003) u: *Demokratija i religija*, Beograd; Maribor, Centar za istraživanje etniciteta; ISCOMET.
- Beyer, Peter (1997) *Religion and globalization*, London: Sage Publications.
- Биговић, Радован (2000) *Црква и друштво*, Београд, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.
- Биговић, Радован (2002) "Дијалог не затире идентитет: О древној цркви у савременом добу", *Политика* 4, 5. и 6. мај.
- Биговић, Радован (2003) "Поздравни говор са међународне конференције" у: *Хришћанство и европске интеграције*, Београд, Хришћански културни центар, фондација Конрад Аденауер.
- Blagojević, Mirko (2001) "Revitalizacija religije i dijalog" u: *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd, BOŠ.
- Bremer, Thomas (1998) "Zašto je pomirenje među verskim zajednicama u Jugoistočnoj Evropi tako problematično?", u: *Othraniti sanje*, Maribor, ISCOMET: ECERS.
- Bremer, Tomas (2003) "Uloga crkve u prularističkom društvu i u pluralističkoj državi", u: *Demokratija i religija*, Beograd; Maribor: Centar za istraživanje etniciteta; ISCOMET.
- Бремер, Томас (2003) "Црква и цивилно друштво: поглед из римокатоличке перспективе", у: *Хришћанство и Европске интеграције*, Београд, Хришћански културни центар; Конрад Аденауер Стифунг.

²³ Д. Б. Ђорђевић (2003) "Међусобни односи цркава, односно верских заједница и заштита малих верских заједница" у: *Демократија и религија*.

²⁴ VIII ЈУНИР-ова конференција "Вере мањина и мањинске вере" (2001) на којој сам, захваљујући предусретљивости како М. Вукомановића, тако и домаћина скупа Д. Б. Ђорђевића, имала част да учествујем, била је повећена управо овој теми.

- Demokratija i religija* (2003) Izbor tekstova i diskusija sa okruglog stola Doprinos verskih zajednica u SR Jugoslaviji pomirenju, poštovanju različitosti, demokratiji, ljudskim pravima, zaštiti manjina, saradnji i stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi, Beograd, Centar Sava, 14–15. decembar 2001., Beograd; Maribor, Centar za istraživanje etniciteta; ISCOMET.
- Gerc, Kliford (1998) *Tumačenje kultura*, I, II, XX vek, Beograd.
- Gidens, Entoni (1998) *Sociologija*, Podgorica, CID.
- Glosar religijskih pojmova* (1999) Sarajevo, Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine.
- Đorđević, B. Dragoljub (1994a) "Religijsko–crkveni kompleks, raspad Druge i budućnost Treće Jugoslavije (fragmenti)" u: *Raspad Jugoslavije, Filozofija i društvo*, VI.
- Ђорђевић, Б. Драгољуб (1996) "Домети и границе Југословенске социологије религије", у: *Социолошки преглед*, бр. 4.
- Francetić, Hana (2001) "Religijske promene i vrijednosti u Hrvatskom društvu", prikaz u: *Revija za sociologiju*, 3–4, Zagreb.
- Frankl, Viktor (2000) *Nečujan vapaj za smislom: psihoterapija i humanizam*, Beograd: IP "Žarko Albulj".
- Хантингтон, Семјуел (1998) *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД.
- Naralambos, Michael; Holborn, Martin (2002) *Sociologija: teme i perspektive*, Zagreb, Golden marketing.
- Хришћанство и европске интеграције* (2003) Београд, Хришћански културни центар; Фондација Конрад Аденауер.
- Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi* (2001) Beograd, BOŠ.
- Јеротић, Владета (2002) *Приближавање Богу*, Ниш, Просвета.
- Јоксимовић, Снежана; Кубурић, Зорица (2003) "Млади и верска толеранција", презентовано на Округлом столу "Мултиконфесионалност Војводине" 26. 05. 2003. у Новом Саду.
- Jukić, Jakov (1991) *Budućnost religije*, Split: Matica Hrvatska.
- Karanović, Slobodan S. (2003) *Pravoslavni, katolički, islamski, jevrejski i protestantski pojmovnik*, Beograd, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore.
- Коковић, Драган (1996) *Социологија религије и образовања*, Учитељски факултет, Сомбор.
- Marinović Jerolimov, Dinka (2002) "Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih", u: *Mladi uoči trećeg milenija*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja.
- Наука–Религија–Друштво* (2002) Семинар и округли сто, Београд, Богословски факултет СПЦ; министарство вера Владе Републике Србије.
- Ohraniti sanje* (1998) prispjevki z druge mednarodne konference/okrogle mize Vloga verskih skupnosti v mirovnem procesu in pri odpravi posledie vojne na področju nekdanje Jugoslavije, Rogaška Slatina 1997, Maribor, ISCOMET: ECERS.
- Religije Balkana: susreti i prožimanja* (2001) Beograd, Beogradska otvorena škola.
- Religijski dijalog: Drama razumevanja* (2003) Beograd, Beogradska otvorena škola.
- Vukomanović, Milan (2001) *Sveto i mnoštvo: izazovi verskog pluralizma*, Beograd, Čigoja.
- Vukomanović, Milan priređivač, (2001) *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd: Beogradska otvorena škola.
- Зайцев, Јевгениј (2002) "Богословске школе и васпитање за толеранцију" у: *Религија, веронаука, толеранција*, Нови Сад, Центар за истраживање религије.
- Zukorlić, Muharem (2003) "Diskusija sa okruglog stola" u: *Demokratija i religija*, Beograd; Maribor: Centar za istraživanje etniciteta; ISCOMET.

RELIGION AND EVERYDAY LIFE

Summary

In spite of secularization and technicization of everyday life, religion has retained a prominent place in all societies, including the most advanced ones, especially in the private sphere, in the sphere of morality, tradition and culture.

In the 1990s, in former socialist countries we have been witnessing people's return to religion, because the collapse of socialism has left an ideological vacuum behind. Desecularization in the former Yugoslavia first affected Catholic regions, and in the late 1980s and early 1990s spread in homogeneously Orthodox regions too which, being the ones most prone to secularization, entered desecularization with a decade's delay.

The awareness is also rising of the necessity of inter-confessional dialogue and tolerance both between members of different confessions and between believers and non-believers, which is of vital importance for the multi-confessional and multi-ethnic Balkan region.

Key Words: Religion, Religiosity, Religious Change, Secularization, Desecularization, Tolerancy, Inter-confessional Dialogue